

Arbeidsproces en klassenstrijd

Interview met Benjamin Coriat

Inleiding tot het interview

Benjamin Coriat is marxist, als bedrijfswetenschappelijk onderzoeker verbonden aan het 'Centre de recherches en sciences social du travail' (CRESST) en als docent aan de Université Paris VII en aan de Ecole Normale Supérieure te Parijs. De centrale thematiek in al het werk van Coriat betreft de samenhang tussen kapitaal, technologie en arbeidsdeling. Coriat wijst een benadering van technologie als een 'neutrale' instantie binnen het productieproces af. Zijn onderzoek richt zich dan ook op de samenhang van technologische ontwikkeling en organisatorische vormgeving (en beheer) van het productieproces. Zijn werk onderscheidt zich van dat van andere onderzoekers binnen deze traditie (bijvoorbeeld Joanne Woodward, Tavistock Institute, de Franse Sociologie du travail) hierdoor, dat Coriat technologisch-organisatorische interventies in het productieproces opvat als *politieke* interventies, als 'dispositifs de guerre' tegen de arbeidersklasse, die tot doel hebben een bepaalde verdeling binnen de arbeidersklasse tot stand te brengen respectievelijk in stand te houden. Coriat's boek *L'atelier et le chronomètre*, een essay over het Taylorisme, het Fordisme en de massa-productie, waarvan in december een gedeelte in vertaling bij uitgeverij Van Gennep verschijnt, kan gezien worden als een poging om het 'oorverdovende zwijgen' van het marxisme (sinds Marx) over het arbeidsproces zelf te doorbreken. Als zodanig vormt het samen met Harry Braverman's *Labor and monopoly capital* een belangrijke stap voorwaarts in de marxistische theorievorming. Hugo Kijne, Grahame Lock en Hans Venema hadden een gesprek met Coriat.

Alvorens dat gesprek hier weer te geven, volgt nu een korte samenvatting van het bovengenoemde boek van Coriat. *L'atelier et le chronomètre* behandelt de verhoudingen tussen transformaties in het arbeidsproces en verandering van de vormen van kapitaalsakkumulatie in het hedendaagse kapitalisme. Aan het begin van het boek wordt benadrukt dat het Taylorisme een aanval op de vakarbeiders, op de vakbonden (die op dat moment juist

alleen door vakarbeiders worden gevormd) inhoudt, maar tegelijkertijd ook de invoering op grote schaal van niet-gekwalificeerde arbeid en een toename van arbeidsproductiviteit en -intensiteit met zich meebrengt.

Het Taylorisme betekent vooral de scheiding van conceptie en uitvoering in het arbeidsproces, terwijl het Fordisme, dat het Taylorisme opvolgt en het verder ontwikkelt (door de introductie van de lopende band), wordt gekenmerkt door de opsplitsing van de arbeid in deeltaken; beide veronderstellen een versterking van het directe toezicht en de controle op de arbeider. Op die basis kan de massa-productie zich ontwikkelen en kunnen nieuwe produktienormen, in het kader van de grootindustrie, ontstaan. Tegelijkertijd verschijnen ook nieuwe konsumptienormen, verbonden met de uitbreiding van de loonarbeid en de voortaan op kapitalistische leest geschoeide productie van het totaal van de bestaansmiddelen. Dat leidt tot de ontwikkeling van de massa-konsumptie (Ford zelf zag dat heel goed), van het konsumptieve krediet, van het 'indirekte loon' en van het sociale verzekeringssysteem, waarbij de staat in toenemende mate functies van de vakbonden overneemt. Het is het tijdperk van het Keynesianisme en van de New Deal in de V.S., waarin bovendien voor het eerst de arbeiders het recht verkregen om kollektief over lonen en arbeidsvoorwaarden te onderhandelen.

In Frankrijk ontwikkelt de massaproductie zich op grote schaal na de tweede wereldoorlog, en de 'modernisering' gaat gepaard met de opkomst van wat Coriat de 'multi-nationale massa-arbeider' noemt: de massale inzet van niet-gekwalificeerde arbeiders in het productieproces (immigranten — waarvan het aantal enorm toeneemt —, voormalige boeren, jonge vrouwen), van wie het merendeel niet georganiseerd is. In de loop van de jaren zestig echter komt het tot een crisis van de 'wetenschappelijk georganiseerde arbeid'. De oorsprong ervan is tweeledig: aan de ene kant de arbeidersstrijd, die zich in de tweede helft van de jaren zestig en vooral na '68 enorm uitbreidt, aan de andere kant het ontstaan van belangrijke tegenspraken op het vlak van de effectiviteit van de 'wetenschappelijk georganiseerde arbeid', vanuit het oogpunt van de kapitalist beschouwd.

Het ziekte-verzuim, het personeelsverloop, de fabrikage-fouten nemen toe; de afkeer van industriële arbeid, maar ook van kantoor-arbeid, groeit; nieuwe vormen van verzet tegen de arbeidsvoorwaarden, maar ook tegen de lage lonen en het gebrek aan status van de meeste arbeiders komen tot ontwikkeling. De strijd, op egalitaire en anti-hiërarchische basis, van de ongeschoolde arbeiders legt de kwetsbaarheid van de bestaande arbeidsorganisatie bloot. Tegelijkertijd brengt ze een fundamentele tegenspraak van de 'wetenschappelijk georganiseerde arbeid' aan de oppervlakte, die voortkomt uit de vorming van een nauwelijks gedifferentieerde massa van arbeiders, wat de mogelijkheid biedt tot een eisen-programma en verbreding

van de strijd.

Voor het kapitaal komt het er op aan de arbeidersklasse opnieuw te verdelen. Een van de resultaten van die nieuwe verdeling is wat Coriat het onderscheid tussen gestabiliseerde en niet-gestabiliseerde arbeidskracht noemt. Bovendien openbaren zich de technische en economische grenzen van de lopende band; de Tayloristische en Fordistische methoden raken uitgeput, de groei van de produktiviteit neemt af, de rentabiliteit van het kapitaal daalt. Dat is een van de oorzaken van de crisis die gedurende de jaren zestig en het begin van de jaren zeventig rijpt en die in '74 tot een uitbarsting komt. Van de kant van het kapitaal wordt daarop een politiek uitgewerkt, die gericht is op herstructurering van de arbeidsorganisatie, en in het bijzonder op de verdeling van de arbeiders door status-verschillen.

Er wordt gepoogd het Taylorisme/Fordisme aan de nieuwe omstandigheden aan te passen: de experimenten met de 'nieuwe samenstelling van de montage-lijn' (in Coriat's boek wordt het geval van de 'autonome groepen' bij Renault en de produktie in 'modulen' bij Olivetti aangehaald). Vanuit het gezichtspunt van het kapitaal maakt deze 'nieuwe samenstelling van de montage-lijn' de ontwikkeling van 'zelf-discipline' bij arbeiders mogelijk, vermindert ze de kwetsbaarheid van de lopende band voor stakingen, en neemt ze tegelijkertijd de nadelige gevolgen van ziekte-verzuim, personeelsverloop etc. weg, terwijl tegelijkertijd de arbeidsproduktiviteit en -intensiteit kunnen worden verhoogd. De betrekkelijke 'kwalifikatie' van de arbeiders van wie de arbeid aldus opnieuw is samengesteld wordt maatschappelijk niet erkend. In dit kader moet dan de recente campagne voor de 'herwaardering van de handarbeid' in Frankrijk worden begrepen. Het zou onjuist zijn om deze campagne als zuiver demagogisch af te doen. Coriat geeft twee voorbeelden: ten eerste de 'maandelijkse betaling' van het loon, waarvan het doel is een bepaalde kern van de arbeiders te stabiliseren ten koste van de grote massa, ten tweede de hervorming van het klassifikatie-systeem in de metaalindustrie tussen '69 en '75, die ongetwijfeld model zal staan voor andere sectoren. De hoeksteen van de nieuwe verdeling wordt gevormd door de instelling van een laag van pseudo-gekwalficeerden, als intermediaire categorie tussen de geschoolden en de ongeschoolden. Zo wordt gepoogd bepaalde egalitaire eisen te integreren om hun ontwikkeling en hun veralgemening te verhinderen en tegelijkertijd de massa van de vroegere ongeschoolden te verdelen.

Hoe denkt U nu, twee jaar later, over Uw boek? Bevat het stellingen die U wellicht anders zou formuleren?

Wezenlijk zou ik niets aan de inhoud van het boek veranderen. Zowel de theoretische als de politieke strekking ervan wens ik onverminderd te handhaven. Hooguit zou ik bepaalde formuleringen, die het begrip van de in

het boek behandelde problemen zouden kunnen bemoeilijken, herzien.

Heeft U een verklaring voor het zwijgen van het marxisme met betrekking tot ontwikkelingen in het arbeidsproces?

Dat is een vraag die me bezig houdt, en waarop ik geen duidelijk en bevredigend antwoord heb. Om te beginnen zou ik willen opmerken dat dat zwijgen niet absoluut maar betrekkelijk is. Dat zeg ik niet om me van de vraag af te maken, want het is een serieus probleem. We moeten constateren dat het marxisme de ontwikkeling van het arbeidsproces niet precies heeft gevolgd. Toch zijn er momenten geweest waarop het zwijgen doorbroken werd. Gedurende de periode van Lenin en de Derde Internationale is het achterlopen van de marxistische theorie bij deze ontwikkeling niet zo manifest. Lenin heeft zich serieus bezig gehouden met het vraagstuk van het Taylorisme, hoewel zijn kritiek ambivalent blijft. Zijn analyse ervan heeft echter niet het effect gehad dat men ervan had mogen verwachten.

Binnen de Kommunistische Internationale, met name binnen de internationale vakbeweging, werd een discussie gevoerd, waarin door marxisten de positie werd ingenomen dat de gevestigde, op het ambacht gebaseerde vakorganisatie plaats zou moeten maken voor een organisatie van de klassenstrijd op basis van de regio en de fabriek. Een juiste positie, die anticipeerde op het nieuwe type arbeidsproces, dat aan het ontstaan was.

Het tweede belangrijke moment vormt het werk van Gramsci, in het bijzonder diens tekst 'Americanisme et fordisme', waarin een reeks problemen wordt aangesneden die het Fordisme direkt raken, maar die internationaal niet de weerklank heeft gekregen die hij heeft verdiend.

Gedurende de derde belangrijke periode, de jaren dertig en de tweede wereldoorlog, werd het vraagstuk van de rationalisatie van de arbeid op de achtergrond gedrongen. Andere vraagstukken kregen noodgedwongen de voorrang. De revolutie was aan de orde van de dag, om zo te zeggen. Dat kan een verklaring zijn voor de stilte gedurende die tijd. Bovendien is het een periode waarin de rationalisatie van de arbeid over het geheel genomen wordt vertraagd, bepaalde landen en bedrijfstakken, de oorlogsindustrie etc., daargelaten. In Frankrijk is dat bijvoorbeeld heel duidelijk. Gedurende de crisis van de jaren dertig stagneert het proces van rationalisatie van de arbeid, terwijl daarentegen in de jaren twintig allerlei instellingen werden opgericht die onderzoek deden naar de organisatie van het arbeidsproces en de verbreiding van het Taylorisme trachtten te bevorderen.

Dan volgt de periode '45-'60, de periode van de meest ingrijpende rationalisaties, maar tevens van een bijna volstrekt zwijgen van het marxisme daarover. Dit zwijgen is veel geheimzinniger als dat van de vorige periode. Misschien gingen de aandacht en de eisen naar andere zaken uit, omdat het

een tijd was van relatieve groei en bijna volledige werkgelegenheid. Maar het blijft moeilijk te verklaren.

In de zestiger jaren wordt de stilte opnieuw verbroken. Het zijn vooral de Italianen geweest die het probleem weer hebben onderkend en wier bijdrage mijns inziens beslissend is geweest. Dergelijke theoretische bijdragen, dat is mijn vaste overtuiging, kunnen echter nooit tot stand komen zonder dat het materiaal daarvoor door de arbeidersstrijd zelf wordt aangedragen. Misschien is dat een vrij eenvoudige materialistische gedachte, maar volgens mij moet het werk van Pandieri, Tronti, Negri etc. begrepen worden als een echo van de openlijke en massale strijd tegen het Taylorisme/Fordisme in de zestiger jaren.

Voor wat betreft Frankrijk meen ik, dat de klassenstrijd-cykli, die rond '66 oplaaien en voortduren tot ongeveer '74, als de economische crisis uitbreekt, de eerste cykli zijn die expliciet als doelwit de wetenschappelijk georganiseerde arbeid hebben, dat wil zeggen bijna-expliciet: middels eisen die de lonen, de premies, het arbeidsritme en de arbeidsdeling binnen de fabriek betreffen.

Vanuit dit gezichtspunt is de relatieve stilte van het marxisme met betrekking tot het arbeidsproces in voorgaande perioden niet zo verrassend. Want hoe zouden marxisten, gelet op de historische scheiding tussen intellectuelen en arbeidersklasse, deze problematiek moeten ontdekken als de arbeidersklasse haar niet zelf op de voorgrond plaatst?

En ik geloof ook dat het zo behoort te gaan, niet op morele, maar op politieke gronden. Er bestaat wel een precedent voor de klassenstrijd-cykli van de zestiger jaren. In ieder geval in Frankrijk, en wel ten tijde van de invoering van het Taylorisme bij de Renault-fabrieken in de jaren 1912-1913. Er zijn toen stakingen geweest die direkt gericht waren tegen de arbeidstijdmeting. Deze stakingen brachten tot uitdrukking dat de arbeiders een scherp besef hadden van de strategische draagwijdte van het Taylorisme. Niet alleen beseften zij dat het ging om het economiseren van arbeids-handelingen en -tijden, maar zij begrepen ook de diepere betekenis van het Taylorisme, namelijk dat de onteigening van kennis en macht de inzet ervan was.

Om kort samen te vatten: er is een probleem, het probleem van het achterlopen van de marxistische theorie bij ontwikkelingen in het arbeidsproces. Doch het zwijgen is niet absoluut maar relatief. Voor het marxisme komt het erop aan te luisteren naar de grote cykli van strijd rondom de organisatie van het productieproces. Ik geloof dat het marxisme de capaciteit heeft om vraagstukken tot uitdrukking te brengen, te ontwikkelen, die door de arbeidersstrijd aan de orde worden gesteld, dat het steeds problemen moet stellen die aan de orde van de dag zijn. Ik meen dat de marxistische theorie pas onder die voorwaarde de theorie van de arbeidersklasse is.

U sprak zojuist over cycli van strijd in de jaren zestig. Hoe konden die cycli ontstaan en waarom pas op dat moment?

Eén van de oorzaken van de historische overwinning van het Taylorisme/Fordisme op de arbeidersklasse lag hierin, dat de bestaande verzetsstructuur, overwegend gebaseerd op de vakbondsorganisatie van ambachtslieden, niet adequaat was om weerstand te bieden aan het Taylorisme/Fordisme. Want de lopende band bood de ongeschoolde arbeider de toegang tot de fabriek die hem door de vakbondsorganisatie werd geweigerd. De hele beweging van de 'open shop' tegen de 'closed shop', in het bijzonder in de V.S., ontmoette weerklank onder niet-georganiseerde arbeiders, die van het syndikalisme waren uitgesloten door korporatistische praktijken en dergelijke. Bovendien werd de Ford-arbeider een veel hoger loon geboden dan hij had kunnen verdienen als leerling of hulp van de vakarbeider. Dankzij dit uitspelen van twee fracties van de arbeidersklasse tegen elkaar heeft het Taylorisme dus kunnen slagen. Het vormde de materiële basis van haar succes.

Waarom liet het massale verzet tegen het Taylorisme/Fordisme zolang op zich wachten? Welnu, om de eenvoudige reden dat de nieuwe arbeidersklasse, de ongeschoolde massa-arbeider, zonder vakbondstraditie, niet verbonden met het arbeiderskorporatisme, tijd nodig had, dat wil zeggen lang genoeg in aanraking moest zijn geweest met het Taylorisme/Fordisme om zich ertegen te weer te kunnen stellen. Met andere woorden, de aanval op de grondslagen van het Fordisme wordt ontketend door de niet-georganiseerde fractie van de arbeidersklasse, die eerder datzelfde Fordisme mogelijk had gemaakt. Ik stel dan ook in mijn boek dat de massa-arbeider, produkt van de rationalisatie van de arbeid, na verloop van tijd de kwetsbaarheid van deze nieuwe vorm van organisatie van het arbeidsproces ontdekt en door stakingen, sabotage, personeelsverloop en ziekteverzuim het systeem in crisis brengt. Er was dus tijd nodig, wilde deze nieuwe fractie van de arbeidersklasse, vertrokken uit het niets — in Amerika de immigranten uit Noord- en Zuid-Europa, in Frankrijk eveneens massa's immigranten, in Italië boeren uit het zuiden etc. — op haar eigen kracht, op haar eigen subjektiviteit, in staat zijn om het Taylorisme/Fordisme te breken.

Maar worden zo de oorzaken voor die cycli van strijd niet uitsluitend gezocht binnen de ontwikkeling van het arbeidsproces zelf en wordt dan niet voorbijgegaan aan de effecten van de ontwikkeling van tegenstellingen daarbuiten en tegenspraken tussen de organisatie van de arbeid en de vormen waarin de arbeidskracht wordt gereproduceerd?

Dat is in zekere zin juist, maar ik heb een keus gemaakt. Ik vind tot op zekere hoogte iedere verklaring, die het ontstaan van nieuwe aspiraties van

de arbeidersklasse aan de wortel heeft gelegd van deze crisis en van het verzet tegen de gerationaliseerde fabriek onbevredigend. Wat ik aan heb willen tonen is de rationele kern van dat verzet. Ik onderschat beslist niet de effecten van de massale deelname aan het onderwijs na de tweede wereldoorlog, die men nu pas kan beginnen te beoordelen. Dat is een materieel feit. Maar dan nog, vanwaar die nieuwe aspiraties? Bovendien is het gekompliceerder, want het nieuwe type lopende band arbeider, die de kern vormde van het massale verzet, was nou precies een ongeschoolde gastarbeider.

Ik vind het zoeken naar de rationele kern van deze gebeurtenissen, uitgaande van de transformatie van de arbeidersklasse, zowel in haar technische samenstelling als in haar subjektiviteit, in de progressieve ontwikkeling van haar verzet, veel bevredigender. Natuurlijk werken de externe oorzaken op de interne in en ik sluit ze ook niet uit, maar ik bestrijd dat een verklaring in de eerste plaats bij de externe oorzaken gezocht moet worden. In mijn bijdrage wordt de nadruk gelegd op de interne oorzaken.

Om de vraag nog verder toe te spitsen: leidt dit dan niet tot economisme, te meer waar in Uw boek niet in wordt gegaan op de effecten die de ideologische crisis van het einde van de jaren zestig kan hebben gehad?

Dergelijke bezwaren, dat in mijn boek teveel de nadruk wordt gelegd op de economische tegenspraken vanuit het gezichtspunt van het kapitaal, zijn meermalen geuit. Mijn antwoord daarop kan kort zijn: ik deed dat met opzet. Ik heb met opzet de nadruk gelegd op de ontwikkeling van de politiek van de ondernemers, om het klassegezichtspunt van de bourgeoisie met betrekking tot dit vraagstuk zichtbaar te maken. Want gewoonlijk wordt de technologische ontwikkeling als een objectieve ontwikkeling beschouwd, waarin geen politieke gedachte tot uitdrukking zou worden gebracht. Welnu, mijn boek toont aan dat er een politiek in ligt besloten van controle op en verdeling van de arbeidersklasse. Wat betreft het andere aspect van uw vraag, het aandeel van ideologische fenomenen van de zestiger jaren, studentenbeweging etc., dat aspect is niet voorop gezet in de analyse van de oorzaken van de crisis. Op de eerste plaats komt het verschijnen van een nieuw maatschappelijk subject: de massa-arbeider. Dat is de fundamentele faktor van de crisis. De bourgeoisie ontdekt pas een crisis van de produktiviteit, omdat daarvoor een sociaal en politiek subject de wetenschappelijk georganiseerde arbeid heeft aangetast. Ik wijs op die gronden het verwijt van economisme van de hand.

In hoeverre vormt Uw boek een reactie op het werk van Althusser, bijvoorbeeld zijn tekst over de ideologische staatsapparaten, waarin ontwikkelingen in het arbeidsproces zelf nauwelijks aan de orde komen?

Ik behoor tot een groep marxisten voor wie 'Lire le capital' van groot belang is geweest. Wij werden eraan herinnerd dat er een andere mogelijkheid was om op Marx terug te grijpen dan door met de kommunistische partij mee te lopen. In mijn vroegere politieke activiteit, in en rond de fabriek, ben ik altijd getroffen door iets in de arbeidersklasse, dat ik maar niet begreep, maar dat zeer fundamenteel was. Wat ik toen niet begreep was nu juist de samenstelling van de arbeidersklasse, haar verschillende segmenten, haar verschillende praktijken, haar verschillen in subjektiviteit. Bij de bestudering van empirisch-sociologisch onderzoek naar de arbeidersklasse, het werk van Friedman etc., heb ik baat gehad bij het appèl tot een terugkeer naar Marx. Friedman en anderen maakten in het bijzonder het Taylorisme zelf tot objekt van onderzoek, niet vanuit marxistisch standpunt, maar zij beschouwden het als een wetenschap die bepaalde aspecten had verwaarloosd. Die zich geen rekenschap had gegeven van het feit dat de mens geen machine is, van het probleem van de vermoeidheid etc. Maar nooit werd het Taylorisme/Fordisme geanalyseerd als een oorlogsmachine tegen de arbeidersklasse.

Het Taylorisme/Fordisme heeft niet iets vergeten. Men heeft geprobeerd en probeert nog steeds aan het Taylorisme/Fordisme toe te voegen wat er nog aan ontbrak. Men probeerde het aan te vullen met ergonomie, psychologie etc. Men wilde het Taylorisme/Fordisme behouden en aanvullen. Dat geeft problemen, want het kan niet zomaar worden aangevuld. Het ligt heel anders. Het is oorlogstuig. Ik heb deze onderzoeken alleen zo kunnen lezen dankzij de herlezing van Marx. Ziedaar de continuïteit. Maar er heeft zich ook een diskontinuïteit ontwikkeld. Zo heb ik nu bijvoorbeeld bijzonder grote problemen om te schrijven over iets wat ik niet zelf gezien heb.

Er bestaat dus geen directe relatie tussen het werk van Althusser en Uw boek?

Nee. Het kan in een bepaalde zin wel opgevat worden als een reactie. Wij hadden op een gegeven moment behoefte aan kennis over de arbeidersklasse van Frankrijk. Daarvoor was het noodzakelijk direct contact te leggen met de arbeidersklasse. Dat is beslissend geweest. Niemand anders heeft die stap gezet. Maar tegelijkertijd waren wij er ons van bewust, dat daarmee niet kon worden volstaan. Ons werk vormt dus een combinatie van drie elementen: de terugkeer tot Marx, deelname aan de strijd van de arbeidersklasse en terugkeer tot de traditie van het meer empirische onderzoek.

Zou U een nadere omschrijving kunnen geven van wat U onder gestabiliseerde en gedestabiliseerde arbeidskracht verstaat?

De stakingsbeweging in '68 leidde onder andere tot een reeks onderhandelingen over de zekerheid van arbeidsplaatsen. Hierin werden belangrijke resultaten geboekt: overeenkomsten en wettelijke regelingen, die het werk garandeerden. Het gevolg was een toenemende starheid van de arbeidsmarkt en een beperking van de mogelijkheden van de ondernemers om met arbeiders heen en weer te schuiven. Vanaf '74 met name beginnen Franse ondernemers een systematische politiek te ontwikkelen om dit stelsel van regelingen te omzeilen. Er worden nieuwe formules ontwikkeld om arbeiders aan te trekken, onderaanneming, tijdelijke kontrakten etc. Deze tweede groep arbeiders kan geen aanspraak maken op duurzame garantie van hun arbeidsplaats. Zij ontbeert kontraktuele, juridische middelen om zich tegen de voortdurende, gedwongen mobiliteit te verdedigen. Dat is het beslissende criterium. Naast dit criterium zijn er andere, die het verschil nog verder vergroten, die het indirecte loon, de carrière-mogelijkheden etc. betreffen.

Er bestaat dus een laag onder de arbeiders, die gekenmerkt wordt door een vast dienstverband, een reële mogelijkheid op een loopbaan en op gedurige verbetering van de positie. Dat geldt voor Frankrijk heel duidelijk. In Italië wordt in dit verband gesproken van een reguliere maatschappij en een ondergrondse. In Frankrijk zijn vormen van gedestabiliseerde arbeid nog enigszins juridisch gesanktionieerd. Maar met de opkomst van bureaus die zich specialiseren in het verhuren van ongeschoolde arbeidskrachten verdwijnt zelfs de juridische vorm die de uitbuiting verhult. Een interessant probleem voor juristen.

Hoe zijn die twee categorieën verdeeld: over verschillende bedrijfstakken of variërend per bedrijfstak of per bedrijf?

De verdeling loopt dwars door alle bedrijven en bedrijfstakken heen. Dat wil zeggen, bij iedere onderneming komen beide categorieën voor, en dat is van groot belang. In elk bedrijf bestaat een stabiele kern van arbeiders die enig vertrouwen genieten, 'les gens de maison'. Dezen vervullen over het algemeen andere taken dan de arbeiders in tijdelijke dienst. Maar de verhouding tussen beide categorieën varieert al naar gelang de aard van de bedrijfstak.

Evenmin is het zo dat de verdeling gestabiliseerde/gedestabiliseerde arbeidskracht samenvalt met de verdeling Franse arbeiders/buitenlandse arbeiders. Zo simpel ligt dat niet. Wel wordt de grote massa van de gedestabiliseerden gevormd door gastarbeiders, de groep die aan de scherpste uitbuiting bloot staat en die niet de elementaire rechten bezit die hun Franse mede-arbeiders wel hebben. Deze verdeling vormt mijns inziens de grondslag voor de relatieve stabiliteit van het kapitalisme in Frankrijk. Maar in toenemende mate worden talrijke, verschillende groepen Franse arbeiders op tijdelijke basis geworven en gaan deze behoren tot de gedestabiliseerde

arbeidskrachten: vooral jongeren, vrouwen en sinds kort zelfs bepaalde categorieën geschoolde arbeiders. Zo worden bijvoorbeeld tegenwoordig arbeiders die onderhoudswerkzaamheden verrichten en over het algemeen sterk georganiseerd zijn, in toenemende mate via onderaannemers ingeschakeld. Dat is een duidelijk voorbeeld van politiek gebruik van de arbeidsmobiliteit om de georganiseerde kern onder de arbeiders te breken.

U spreekt in Uw boek van de invoering van een nieuw systeem van functie-klassifikatie ter vervanging van het tot voor kort bestaande systeem. Wat waren respectievelijk zijn de karakteristieken van die systemen?

Welnu, het oude systeem moest vernieuwd worden omdat het in bepaalde opzichten niet meer werkzaam was voor het kapitaal. Daarbij moeten twee vragen worden gesteld: waarom raakte het systeem verouderd en waarop richt zich het nieuwe systeem in vergelijking tot het oude?

Na de tweede wereldoorlog heeft men middels een nationaal programma een nieuw klassifikatiesysteem ingevoerd. Hiervoor was een kommunist mede verantwoordelijk. Ik denk dat het geen toeval was dat men de kommunisten inschakelde bij het ontwerpen van een nieuwe hiërarchie van de arbeidersklasse. Dit systeem was gebaseerd op de traditionele klassifikatie van het ambacht. Dat wil zeggen dat men in iedere bedrijfstak een klassifikatiesysteem invoerde, dat met enige vereenvoudigingen en aanpassingen de traditionele verdelingen van het ambacht reproduceerde. Kenmerkend voor het systeem was dat het per bedrijfstak verschilde en zeer veel schalen kende. In sommige gevallen kwamen bijna honderd schalen voor. Waarom raakte dit systeem verouderd? Eenvoudig omdat de verbreiding van het Taylorisme/Fordisme iedere verwijzing naar het ambacht had uitgewist.

Het ambacht was vernietigd, en daarmee waren ook de verschillen in concrete arbeid tussen de verschillende bedrijfstakken niet meer gebaseerd op het ambacht. De arbeidshandelingen verschilden, maar meer ook niet. Onder dergelijke omstandigheden had dit systeem niet alleen geen betekenis meer, maar was ook de basis weggevallen voor de legitimatie van het hele bouwsel van schalen, loon- en status-verschillen. Bij Renault bijvoorbeeld bestonden alleen al voor de ongeschoolde arbeiders zo'n twaalf à dertien schalen, terwijl die arbeiders bijna allemaal hetzelfde soort werk deden, dat wil zeggen gefragmentariseerde, steeds terugkerende handelingen verrichtten. Hierdoor moest deze hiërarchie wel als een absurde willekeur verschijnen, waarvan iedere legitimiteit objectief vernietigd was. Sterker nog, in het verloop van de strijd die in '68 werd gevoerd gebruikte de arbeidersklasse dit systeem door er een programma van eisen op te baseren, dat wil zeggen door de overgang te eisen van schaal vijf naar schaal zes, van schaal zes naar schaal zeven, enz. Zo was het tot een systeem geworden dat de strijd van de arbeidersklasse

voor verbetering van haar lonen en arbeidsvoorwaarden juist bevorderde, in plaats van verhinderde. Oorspronkelijk had het systeem weliswaar de functie de verschillen te rechtvaardigen en de arbeiders te verdelen, maar vanaf het moment dat het ambacht nagenoeg verdwenen was, had het nog slechts een zuivere verdelingsfunctie. En op dat moment, in een situatie van oploeiende strijd, werd het systeem tegen zichzelf gekeerd en werd het een springplank voor die strijd.

Het nieuwe systeem nu heeft ten doel in deze situatie orde te scheppen, door nieuwe hiërarchische principes in te voeren, waarvan men hoopt dat de arbeiders ze zullen accepteren omdat ze rationeler zijn dan de oude.

Wat zijn de principes van dit nieuwe systeem? Op de eerste plaats een drastische vermindering van het aantal schalen voor ongeschoolde arbeiders: van vijftien naar drie. Tot op zekere hoogte even willekeurig, maar in ieder geval meer in overeenstemming met de ontstane homogeniteit van de concrete arbeid.

Op de tweede plaats wordt de mogelijkheid geschapen voor ongeschoolde arbeiders, middels de invoering van een nieuwe intermediaire categorie, te ontkomen aan het ghetto, waarin zij altijd opgesloten waren geweest en afgegrensd van de geschoolde arbeiders. Dat ghetto, waarop de strijd zich had toegespitst, wordt naar boven toe geopend. Maar die intermediaire categorie is gebaseerd op een pseudo-kwalifikatie, die niet meer ontleend kan zijn aan het ambacht, maar ontleend is aan technische criteria van behendigheid en handvaardigheid. Zo wordt de mogelijkheid geboden toe te treden tot een laag van semi-geschoolde arbeiders, en tegelijkertijd het principe van de hiërarchie gered. Dat was het doel.

Maar dit blijft de inzet van verbitterde strijd. Onlangs hebben rondom deze kwestie stakingen plaatsgevonden, omdat de ongeschoolden aanvoelen dat het hier gaat om hun eenheid. Het principe waarin de nieuwe objectiviteit wordt gezocht gaat in de richting van het aantal verrichte handelingen, het gelijktijdig kunnen verrichten van verschillende handelingen etc. Het is een Tayloristisch/Fordistische objectiviteit.

In Nederland bestaat wetgeving op het terrein van industriële democratie en vinden experimenten plaats, als onderdeel van een nationaal programma, met betrekking tot de invoering van werk-democratie binnen industriële en andere sectoren. In wat voor verhoudingen staan dat soort verschijnselen tot de ontwikkeling van het arbeidsproces?

Er kunnen mijns inziens twee vragen worden onderscheiden: wat is de strekking van industriële democratie als nationaal programma, en hoe verlopen dergelijke experimenten in de bedrijven en wat voor problemen leveren zij op? Allereerst met betrekking tot industriële democratie: in Frankrijk bestaat hiervoor geen nationaal programma. Ik denk dat de verschillen in vakbonds-

traditie tussen Nederland en Frankrijk dit voor een belangrijk deel kunnen verklaren. In Frankrijk bestaat er een ingeworteld wantrouwen jegens de ondernemers en iedere poging van die zijde tot samenwerking. In Frankrijk worden dergelijke experimenten ondernomen op initiatief van het kapitaal en slechts op specifieke punten is er sprake van wetgeving.

Wat betreft de experimenten met nieuwe organisatievormen in de bedrijven zelf: er zijn een aantal industrieën, de petrochemie, de cementindustrie, de atoomindustrie etc., waarvoor een kern polyvalente arbeiders met een zekere mate van beslissingsvrijheid om technologische redenen onontbeerlijk is. Zo niet, dan zijn de risico's te groot.

Dat ligt anders bij industrieën die gebaseerd zijn op serie-fabrikage. Uit onderzoek dat ik heb verricht blijkt, dat er in deze industrieën objectieve tegenspraken bestaan, in termen van economie van arbeids- en produktietijden, die in de huidige periode tot een algemeen verlies van effectiviteit van het Taylorisme/Fordisme leiden. Maar dit brengt op zichzelf het Taylorisme/Fordisme nog niet in gevaar. Deze tegenspraken zijn inherent aan het systeem. Het wordt pas noodzakelijk iets te veranderen, wanneer het verzet van de arbeiders, hetzij openlijk, hetzij bedekt, het Taylorisme/Fordisme in crisis brengt. Pas dan ontdekt men dat er niet alleen verzet bestaat, maar dat het Taylorisme/Fordisme ook een aantal technische en economische beperkingen kent die moeten worden opgelost. In Frankrijk lijkt het erop, dat ondernemers de keus of zij het produktieproces op de klassieke principes van de lopende band handhaven, dan wel op nieuwe principes, autonome groepen en dergelijke, baseren, laten afhangen van de plaatselijke krachtsverhoudingen, van het te verwachten verzet, etc.

Met andere woorden, ik geloof niet dat de fabriek die op de nieuwe principes gebaseerd is de klassieke Tayloristisch/Fordistische fabriek in het komende decennium geheel gaat vervangen. Dit is misschien een onduidelijkheid in mijn boek. Deze nieuwe organisatievorm van het arbeidsproces wordt toegevoegd aan de bestaande. Zij kan worden opgevat als een aanvulling op het bestaande wapenarsenaal van het kapitaal, als een extra wapen dat wordt ingezet in bepaalde sectoren, bedrijven etc., afhankelijk van de druk die de arbeidersklasse ter plaatse weet te ontwikkelen, kortom afhankelijk van de krachtsverhoudingen.

In Frankrijk bestaat dan wel geen nationaal programma voor industriële democratie, maar er is een staatskommissie voor de herwaardering van de handarbeid in het leven geroepen, die een soortgelijke functie heeft, alleen niet van die omvang. Maar het volgende is zeer illustratief voor wat er op het ogenblik feitelijk gaande is. In Frankrijk is het hetzelfde ministerie dat zich bezighoudt met de herwaardering van de handarbeid, dat aan de andere kant de arrestatie op grote schaal en de uitwijzing van de gastarbeiders organiseert.

Met andere woorden, er wordt gelijktijdig een onvoorstelbaar harde politiek gevoerd jegens gastarbeiders, met controle door de politie in de metro, met zeer scherpe toelatingsnormen, met willekeurige uitwijzingen etc., een politiek van terreur, staatsterreur tegen het geïmmigreerde proletariaat, en een gekunsteld betoog over de herwaardering van de arbeid gehouden. Beide aspecten moeten goed in het oog worden gehouden, het gaat om het geheel. Want vanuit het oogpunt van de ontwikkeling van het arbeidsproces betekent dit dat de hoogdravende kant ervan specifieke, gelokaliseerde maatregelen inhoudt op grondslag van een politie-praktijk. Wie beide aspecten niet ziet, wie niet ziet dat de dagelijkse uitbuiting in de fabriek op dit moment scherper is als ooit tevoren, begrijpt niet wat er aan de hand is.

U constateert in Uw boek een verschuiving van het zwaartepunt van de klassenstrijd van de arbeidersklasse sinds eind jaren zestig van de fabriek, van de organisatie van het arbeidsproces zelf, naar de 'maatschappij'. U stelt, dat verzet nu in de eerste plaats gericht is tegen de massa-werkloosheid, tegen de arbeidsonzekerheid, het dure leven etc. Hoe moet die verplaatsing van het terrein van de strijd beoordeeld worden?

Ik meen, dat wanneer een voldoende lange periode wordt beschouwd, en men voor die periode het *materiële* gedrag (niet dat van de organisaties die zeggen haar te vertegenwoordigen) van de arbeidersklasse onderzoekt, men een zekere rationaliteit in het gedrag van de arbeidersklasse kan ontdekken. En ik geloof, dat deze rationaliteit zich niet vergist in haar historische belangen. Daarom spreek ik over klassenstrijd-cykli. Dat wil zeggen het gaat hier om cykli, die zich onafhankelijk van programma's van partijen of vakorganisaties, die worden verondersteld de arbeidersklasse te vertegenwoordigen, voltrekken. Het kan voorkomen dat ze overeenstemmen. Maar op dit moment leven we in een periode, dat ze volstrekt uiteenlopen.

Van '68 tot ongeveer '74 voltrekt zich inderdaad een klassenstrijd-cyklus die de organisatie van het arbeidsproces als zwaartepunt heeft. Vanaf '74 breekt een periode aan van plotselinge massa-werkloosheid, van een ingrijpend proces van herstructurering van bedrijven en bedrijfstakken, waarin het kapitaal haar toevlucht neemt tot 'onstabiele' arbeid op grote schaal en de economische crisis aangrijpt om een enorme druk uit te oefenen op de arbeidersklasse om te matigen etc.

Vanaf dat moment heeft zich langzaam maar zeker een nieuwe klassenstrijd-cyklus ontwikkeld, dat wil zeggen dat de arbeiders met hun (historisch juiste) rationaliteit hun eisen voor een deel hebben verplaatst naar het probleem van de werkloosheid en het behoud van de werkgelegenheid. Het beste voorbeeld van deze nieuwe ontwikkeling is misschien wel de strijd van de arbeiders in de staalindustrie. Wat ze op het vlak van de industriële rationalisatie

verloren lijken te hebben, hebben ze echter gewonnen op het vlak van het behoud van hun arbeidsplaatsen. Ik denk nu, dat deze nieuwe cyclus rondom het vraagstuk van de werkgelegenheid, wiens ontstaan en verloop bepaald is door de veranderingen in de politiek van het kapitaal, de vorige cyclus rond de organisatie van het arbeidsproces niet teniet heeft gedaan. Het onmiddellijke gevaar dreigt echter dat het verzet van de arbeidersklasse wordt gebroken door de uitbreiding van de massa-werkloosheid en de gedestabiliseerde arbeid. Deze nieuwe cyclus heeft dus wel een andere 'impact' als de vorige (en moet die ook hebben mijns inziens), maar in mijn opvatting verlaat de nieuwe cyclus niet de verworvenheden van de vorige cyclus. (Ik ben net in Brazilië geweest en mijn indruk is, dat vijftien jaar diktatuur het geheugen van de arbeidersklasse niet heeft kunnen uitwissen.)

Het enige probleem is het volgende. In deze periode van massa-werkloosheid en arbeidsonzekerheid wordt er van de kant van de ondernemers, maar ook van de kant van de vakbonden enorme druk uitgeoefend op de arbeiders om hun eisen met betrekking tot de organisatie van het arbeidsproces te laten schieten voor tegemoetkomingen op het vlak van de arbeidstijden. Deze politiek vindt onder bepaalde lagen van de arbeidersklasse en speciaal onder de jongeren zekere weerklank.

Maar dat stelt voor marxisten een groot probleem. Ik persoonlijk heb nooit geloofd in politiek van de grote programma's van partijen etc. Ik heb mij altijd georiënteerd op wat er gaande is in de arbeidersklasse, dat wil zeggen op dat wat de arbeiders zelf willen. Als er nu een beweging is ontstaan in de arbeidersklasse voor verkorting van de arbeidstijd, dan zegt dat iets over het socialisme, dat ze willen. Dat wil zeggen, dat ze concessies zouden doen op het vlak van de arbeid zelf ten gunste van een maatschappij van de vrije tijd. Toch geloof ik, dat het een grootscheepse ideologische campagne van rechts is. En ik geloof dat de arbeidersklasse vanuit strategisch oogpunt hiervoor nooit mag wijken. Ik meen namelijk, dat het socialisme *ook* een nieuw type arbeid, een nieuw type organisatie van het arbeidsproces inhoudt. Voorlopig is oplettendheid vereist.

Er moet nauwkeurig onderzocht worden, wat precies de subjectiviteit van de arbeidersklasse met betrekking tot dit vraagstuk is. Ik vertrouw erop, dat de arbeidersklasse nooit haar standvastigheid met betrekking tot haar weigering van de opgedeelde (Fordistische) arbeid zal opgeven. Maar hoe dan ook, het vraagstuk van de arbeidstijden kan vandaag niet als zuiver ideologisch vraagstuk worden afgedaan. Dat is één van de nieuwe 'elementen' in wording. Maar daarmee is mijns inziens de strijd tegen de rationalisatie, tegen de bestaande organisatie van het arbeidsproces niet verdwenen.

Over het 'arbeidsproces' en/of aanverwante onderwerpen publiceerden wij eerder:

- Projektgroep TOA, *Maatschappelijke bepaaldheid van techniek en organisatie*, TPE 3/4.
 - Maarten van Klaveren, *Structuurpolitiek en de kwalificatie van de arbeid*, TPE 2/3.
 - Hans Conijn, Frans Odink, *Het Bello-projekt bij Hoogovens*, TPE 2/2.
-